

Київська духовна академія

Сергій Головащенко

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ БІБЛІОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ С. М. СОЛЬСЬКОГО: БІБЛІЙНА ІСАГОГІКА

Проаналізовано спробу визначення концептуальних засад одного з важливих компонентів бібліологічної науки та практичної розбудови її структури, реалізованих у стінах Академії одним з найвидатніших її представників другої половини ХІХ століття.

Персональна репрезентація київської духовно-академічної традиції у галузі бібліологічних досліджень та викладів з необхідністю базується, зокрема, на розгляді та аналізі спадщини професора Київської духовної академії Стефана Михайловича Сольського (1835 [за ст. ст. 27.12.1834] – 1900). Серед основних бібліографічних джерел, що повідомляють про науково-педагогічну діяльність Сольського в КДА, відзначимо насамперед ті, де зафіксовано свідчення сучасників та колег: пропам'ятну статтю його учня та молодшого колеги Дмитра Богдашевського, на той час доцента Академії¹, некролог, написаний доцентом КДА Федором Титовим² та промови професора КДА Василя Певницького та того й Богдашевського, присвячені пам'яті спочилого професора³. Крім того, це численні, досі, на жаль, повною мірою не впорядковані та докладно не проаналізовані прижиттєві документи, що характеризують Сольського як вченого та викладача, а також як громадського діяча. Це, передусім, матеріали засідань Ради КДА⁴ і матері-

¹ *Богдашевский Д. И.* Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной академии С. М. Сольского // Труды Киевской духовной академии [далі – Труды КДА]. – 1900, № 12. – С. 660–685.

² *Титов Ф., свящ.* Стефан Михайлович Сольский (Некролог) // Там само. – С. 629–640.

³ Там само. – С. 647–659.

⁴ Див., напр.: Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1884/5 уч. год. – К., 1886. (Протокол от 17 августа 1884 г.) – С. 3, 4–5; Извлечения из

али архівних фондів⁵. Серед сучасних джерел назвемо статтю про С. М. Сольського у відомому словнику Олександра Меня⁶ та коротку довідку про нього в сучасному біобібліографічному покажчику, присвяченому дослідникам Біблії у Російській імперії⁷. Ці стаття та довідка є цілковито компілятивними, створеними на основі згаданих вище текстів Богдашевського й Титова. До того ж бібліографія праць Сольського, подана в них, далеко неповна, а в згаданому біобібліографічному покажчику, попри жанрову претензію, ще й укладена недбало, з численними помилками. Нарешті, одним із найважливіших джерел, з яких лише й можемо дізнатися про ідейну та теоретичну складову діяльності Сольського, є його опубліковані науково-богословські та популярні праці. Аналізові загального масиву цих текстів та окремих його частин і буде в основному присвячено нашу статтю.

Народжений на Волині у родині сільського священика, Стефан Сольський у 1857 р. закінчив Волинську духовну семінарію, а в 1861 р. – Київську духовну академію. Потім з 14 жовтня 1861 р. впродовж майже трьох років викладав Святе Письмо в Київській духовній семінарії, а з 14 квітня 1864 р. до 25 січня 1897 р., понад 32 роки, працював у КДА, перебуваючи послідовно на посадах бакалавра (1864–1867), екстраординарного професора (1867–1868), ординарного (1878–1889) та заслуженого ординарного (1889–1897) професора кафедри Святого Письма Нового Завіту. Його науково-викладацька діяльність поєднувалася з неабиякою громадською та адміністративною активністю (Сольський був членом правління Академії, її інспектором, а з 1894 р. – київським міським головою)⁸. Проте саме своєю науково-богословською та педагогічною

Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1886/7 уч. год. – К., 1888 (Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1886/7 уч. год.) – С. 1–2; Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1887/8 уч. год. – К., 1889. п. IX Протокола от 27 сентября 1887 г. – С. 40, 42–43; Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год. – Киев, 1890 (Пункт IX Протокола от 12 июня 1889 г.) – С. 328; Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1889/90 уч. год. – К., 1891 (Пункт IX Протокола от 27 октября 1889 г.) – С. 43–44.

⁵ Це, зокрема, документи з фондів № 486 та № 711 Центрального державного історичного архіву у м. Києві [далі – ЦДІАУК].

⁶ *Протоиерей Александр Мень*. Библиологический словарь. В 3-х т. – М., 2002. – Т. 3. – С. 144–145.

⁷ Русские писатели-богословы. – Вып. 2.: Исследователи и толкователи Священного Писания. Биобиблиографический указатель / Сост. Чистякова А. С., Степанова Н. С., Курочкина О. В. – М., 1999. – С. 191–194.

⁸ *Титов Ф.* Стефан Михайлович Сольський. – С. 629–630; Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год. (Пункт IX Протокола от 12 июня 1889 г.) – С. 328; Извлечения из Протоколов Совета Киевской духовной академии за 1889/90 уч. год (Пункт IX Протокола от 27 октября 1889 г.) – С. 43–44; ЦДІАУК. – Ф. 711, оп. 3, спр. 1796. – Арк. 1–3.; Там само. – Спр. 1910. – Арк. 1–2; Там само. – Спр. 2990. – Арк. 1–Ізв.; Там само. – Спр. 2313. – Арк. 1–3зв.

діяльністю С. М. Сольський уособив важливий етап у розвитку вітчизняної духовно-академічної біблеїстики.

Основними напрямками професійної активності, в яких С. М. Сольський найповніше виявив себе як дослідник Святого Письма, були викладання та науково-богословська праця, що, звичайно ж, визначалося його статусом викладача православного вищого духовно-навчального закладу – одного з духовно-ідеологічних стовпів Російської імперії. Для нас тут важливим є зазначити, чи, принаймні, припустити, що домінування апологетичних та морально-дидактичних завдань і відповідних світоглядних, методологічних та методичних вимог, зумовлене саме специфікою праці в Академії, визначило особливості теоретичних зацікавлень і концептуальних акцентів у науково-богословській та публіцистичній творчості вченого.

Висловлене вище припущення в цілому підтверджується або принаймні корелює з результатами аналізу жанрової структури та наукової тематики творів С. М. Сольського. Передовсім зазначимо, що переважна більшість цих праць⁹ були присвячені тематиці бібліологічній, тобто визначалися його професійним статусом. Говорячи про методологічне спрямування та основні жанри цих публікацій, вирізняємо серед них твори богословсько-апологетичного й історико-богословського спрямування та популярні богословсько-дидактичні твори. Увесь їх масив можна розподілити за такими рубриками:

– науково-богословські статті та монографія, в тому числі опубліковані промови (доповіді), що фактично мали статус статей¹⁰;

⁹ Публікувалися протягом 1866–1896 рр. в основному в київських «Трудах КДА», «Воскресном чтении», «Руководстве для сельских пастырей», а також у московському «Православном обозрении».

¹⁰ Сольский С. М. Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики // Труды КДА.– 1866, № 10.– С. 157–190; № 11.– С. 305–342; № 12.– С. 466–506; *Его же*. Употребление и изучение Библии в России // Православное обозрение.– 1868, № 10.– С. 145–180; № 11.– С. 251–270; *Его же*. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени // Там само.– 1869, № 2.– С. 190–221; № 4.– С. 538–577; № 6.– С. 797–822; *Его же*. Сверхъестественный элемент в Новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и посланий апостола Павла сравнительно с другими новозаветными книгами // Труды КДА.– 1876, № 1.– С. 3–49; № 2.– С. 203–221; № 5.– С. 296–335; № 9.– С. 443–499; № 12.– С. 553–593; 1877, № 1.– С. 150–234 (окремо видана: К., 1877.– 289 с.); *Его же*. Речь перед защитой диссертации «Сверхъестественный элемент...» // Труды КДА.– 1877, № 10.– С. 195–204; *Его же*. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке (Речь, произнесенная в собрании в день столетней годовщины рождения императора Александра I) // Там само.– 1878, № 1.– С. 172–196 (окремо видана: К., 1878.– 24 с.); *Его же*. О библейском миросозерцании в жизни древнерусского народа (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской духовной академии 28 сентября 1878 г.) // Там само.– 1878, № 11.– С. 201–237 (окремо: К., 1878.– 37 с.); *Его же*. Острожская Библия в связи с целями и видами ея издателя // Там само.– 1884, № 7.– С. 293–320; *Его же*. Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? // Там само.– 1887, № 3.– С. 358–376.

– публікації у вигляді лекцій і тексти, що фактично виконують таку роль¹¹;

– критико-бібліографічні статті та рецензії¹². Тут, окрім опублікованих у традиційний спосіб та у відповідних рубриках «Трудов КДА», обов'язково слід також зазначити опубліковані у специфічний спосіб рецензії С. М. Сольського на кандидатські, бакалаврські, магістерські роботи, що в різні роки розглядалися на засіданнях Ради КДА та були зафіксовані в її протоколах¹³. Ці тексти Сольського, безперечно важливі з наукового боку, не зазначені у жодній бібліографії вченого¹⁴. До останнього часу вони взагалі не були належним чином впорядковані та атрибутовані; нині ми розпочинаємо цю роботу;

– популярні публікації релігійно-дидактичного характеру, розраховані на «підвищення кваліфікації» парафіяльного духовенства або призначені для повчального читання серед православних мирян¹⁵;

¹¹ Див.: *Сольский С. М.* Из чтений по Ветхому Завету. Гл. 1. История науки по Ветхому Завету и история происхождения Ветхозаветных книг // Труды КДА.– 1870, № 9.– С. 589–640; *Его же.* Из чтений по Ветхому Завету. Гл. 2: История собрания ветхозаветных книг в один священный кодекс, или история ветхозаветного канона // Там само.– 1871, № 7.– С. 71–117; *Его же.* Из лекций по Новому Завету // Там само.– 1877, № 8.– С. 234–284; 1878, № 4.– С. 98–127.

¹² *Сольский С. М.* Библиографические заметки: «Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета». К., 1871; «Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета». К., 1871 // Труды КДА.– 1871, № 8.– С. 431–444; *Его же.* Отзыв о Толкованиях Ирины Клементьевского // Православное обозрение, 1869, т. 1 – С. 570; *Его же.* Библиографические заметки: «Пророк Даниил и Апокалипсис св. Иоанна» Сочинение Оберлена, перевод прот. А. Романова. Тула, 1882; «Руководственное пособие к пониманию Псалтири» свщ. Хр. Орда, К., 1882 // Там само.– 1883, № 6.– С. 356–368; *Его же.* Библиографические заметки: «Жизнь Господа нашего Иисуса Христа» свщ. Т. Буткевича. Москва, 1883; «Материализм, наука и христианство. Сборник сочинений современных писателей XIX в.»; «Жизнь Иисуса Христа» Эдмонда Прессанэ. Часть 2-я. СПб., 1883 // Там само.– 1884, № 12.– С. 539–558; *Его же.* Библиографические заметки: «Руководство к изъяснительному чтению Четвероевангелия и Деяний Апостольских» А. Иванова. К., 1886; «Учебное руководство к толковому чтению Четвероевангелия и книги Деяний Апостольских» Д. Боголепова. Изд. 2. М., 1886; «Толковое Евангелие от Матфея, составленное по древним святоотеческим толковникам Евфимием Зигабеном». Перевод с греческого. К., 1886 // Там само.– 1886, № 12.– С. 713–724; *Его же.* Библиографические заметки: «Жизнь и труды святого апостола Павла Фаррара» // Там само. 1887, № 1.– С. 140–152.

¹³ Див., напр.: Протокол заседания Совета КДА от 11 июня 1882 года // Труды КДА.– 1882.– Т. 3.– Приложения.– С. 217–219; Протокол заседания Совета КДА от 9 июня 1883 года. // Там само.– 1883.– Т. 3.– Приложения.– С. 245–247; Протокол заседания Совета КДА от 12 июня 1893 года // Там само.– 1893.– Т. 3.– Приложения.– С. 227–228.

¹⁴ Відомий нам виняток становить хіба що згаданий у словнику Меня відгук С. М. Сольського на магістерську дисертацію М. Й. Вержболовича «Пророческое служение в Израильском (десятиколенном) царстве», зафіксований у протоколах Ради КДА за 1891–92 навчальний рік та уміщений у 3-му числі «Трудов КДА» за 1893 р. (див. статтю А. Меня про М. Й. Вержболовича в: Библиологический словарь.– Т. 1.– С. 204).

¹⁵ *Сольский С. М.* Апостолы и их вера после явления им воскресшего Господа // Воскресное чтение.– 1880, № 16.– С. 164–166; *Его же.* Св. Иоанн Богослов // Там само.– 1880, № 39.– С. 425–428; *Его же.* Рождество Христа Спасителя // Там само.–

– проповіді-«слова» на недільні біблійні читання під час Великого посту¹⁶ (часто на Пасії), підготовка яких була звичайним елементом богословсько-екзегетичної та церковно-педагогічної діяльності київської духовно-академічної професури, успадковуючи, до речі, традицію, заведену й оформлену в київській православній літургійній культурі ще за активної участі Петра Могили¹⁷.

Тематика окремих публікацій із зазначеного масиву творів Стефана Сольського репрезентує кілька напрямів бібліологічної науки, які стали предметом його особливого науково-богословського та педагогічного зацікавлення. Воно [зацікавлення] не було випадковим: як писав про свого вчителя і старшого колегу Дмитро Богдашевський, «у своїх працях він завжди суворо пристосовувався до сучасних наукових завдань та вимог життя»¹⁸. Очевидно, що той етап розвитку київської (та в цілому в Російській імперії) духовно-академічної біблеїстики як історичної та богословської науки, учасником якого у 60-х–90-х р. XIX ст. був сам Сольський, у сукупній взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників¹⁹ визначив саме такі основні теми його бібліологічних та екзегетичних досліджень²⁰.

Першим тематичним напрямом, можливо, не найбільшим за кількістю творів, проте достатньо значним за обсягом тексту, стало *біблійне богослов'я* та побудована на ньому *апологетика*, явлені передусім у докторській дисертації «Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и посланий апостола Павла сравнительно с другими новозаветными книгами» (1877 р.). Цей екзегетичний та богословсько-апологетичний твір можна вважати знаковим, адже він засвідчив становлення

1880, № 51.– С. 555–558; *Его же*. Крещение Господне // Там само.– 1881, № 1.– С. 5–7; *Его же*. Св. апостолы Петр и Павел // Там само.– 1883, № 27.– С. 235–238; *Его же*. Прощальная беседа Апостола Павла с ефесскими пастырями // Руководство для сельских пастырей.– 1869, № 2.– С. 8–16, 37–43, 77–85.

¹⁶ Див., напр.: Труды КДА.– 1872, № 3.– С. 601–608; 1873, № 3.– С. 435–442; 1874, № 3.– С. 350–358; 1875, № 4.– С. 230–238; 1878, № 4.– С. 191–196; № 5.– С. 230–238; 1884, № 4.– С. 642–651; 1885, № 4.– С. 457–467; 1886, № 4.– С. 529–538; 1887, № 4.– С. 523–533; 1888, № 5.– С. 45–52; 1889, № 4.– С. 541–549; 1890, № 4.– С. 557–564; 1891, № 4.– С. 640–648; 1892, № 4.– С. 537–545; 1893, № 3.– С. 437–445; 1894, № 4.– С. 554–562; 1895, № 4.– С. 509–516; 1896, № 3.– С. 413–420; Воскресное чтение.– 1883, № 14.– С. 119–122.

¹⁷ Архімандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила на соборі у Києві 1629 р. брав участь у затвердженні спеціального чину Пасії для православних Київської митрополії, які відвідували Лавру (див.: *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники.– Т. 1.– К., 1883.– С. 383).

¹⁸ *Богдашевский Д. И.* Учено-литературная деятельность.– С. 682.

¹⁹ Характеристику етапу див.: *Головащенко С. І.* Київська духовно-академічна традиція XIX – початку XX ст. в історії вітчизняного біблієзнавства // Наукові записки НаУКМА.– Т. 19: Філософія та релігієзнавство.– К., 2001.– С. 87–89.

²⁰ Про тематику таких досліджень в КДА див.: *Головащенко С. І.* Біблеїстична проблематика в Академії у 1861–1914 рр. (за публікаціями в «Трудах КДА») // Наукові записки НаУКМА.– Т. 35: Київська Академія.– К., 2004.– С. 51–60.

С. М. Сольського як православного богослова та викладача духовно-навчального закладу.

Другий тематичний напрям професійної реалізації Сольського як богослова та біблієста, який також цілковито визначався його статусом викладача духовної академії, демонстрував елементи *практичної, гомілетичної та моральної екзегези* з переважанням акомодативного і типологічного підходів. Ідеться про згадані вже проповіді-«слова» на недільні читання Святого Письма, а також про популярні церковно-дидактичні публікації, присвячені біблійним темам і сюжетам.

Третім, чи не «наймасивнішим» за кількістю та обсягом творів, тематичним напрямом у Сольського є *історія біблієзнавчих досліджень та тлумачень Святого Письма* («библіології та екзегетики», за визначенням автора) у християнському світі від доби ранньої Церкви до середини ХІХ ст., зразково виписана вченим на основі сучасних йому західних джерел²¹ у статтях «*Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики*» (1866 р.), у лекції «*Из*

²¹ Зазначається (див.: *Богдашевський Д. І.* Учено-літературна діяльність.— С. 660), що «*Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики*» у деяких своїх розділах укладений переважно на ґрунті праці: *Rosenmüllerus D. I. G.* Historia interpretationis Librorum Sacrorum in Ecclesia Christiana. Pars 1–5. Vols. 4.— Lipsiae, 1795–1814. Окрім цього, за нашим аналізом індексу цитування, у зазначених в цьому тематичному напрямі статтях С. М. Сольський найбільше використовував або критично згадував такі праці західних авторів: *Keil K. Fr.* Lehrbuch der historischen kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Schriften des Alten Testaments.— Frankfurt a. M. und Erlangen, 1859; *Keil C. Fr. und Delitzsch F.* Biblischer Commentar über das Alte Testament. Theile I–V.— Leipzig, 1861–75; *Bleek Fr.* Einleitung in die Heilige Schriften. I Th.: Einleitung in das Alte Testament / Herausgegeben von Ioh. Bleek und Ad. Kamphausen. 5-te Auflage besorgt von I. Wellhausen.— Berlin, 1886; *Hilgenfeld A.* Der Kanon und die Kritik des Neue Testaments.— Halle, 1863; *Eiusdem.* Historisch-kritische Einleitung in das Neue Testament.— Leipzig, 1875; *Fürst Iul.* Geschichte der biblischen Literatur und des jüdischhellenistischen Schriftthums. Historisch und kritisch behandelt von I. Fürst. Bände 1–2.— Leipzig. 1867–1870; *Eiusdem.* Der Kanon des Alten Testaments nach den Ueberlieferungen in Talmud und Midrasch — Leipzig, 1868; *Guericke Heinr. E. Fr.* Beiträge zur historisch-kritischen Einleitung ins Neue Testament.— Halle, 1828; *Eiusdem.* Gesammthgeschichte des Neuen Testaments, oder Neutestamentliche Isagogik. Der historisch-kritischen Einleitung ins Neue Testament.— Leipzig, 1854, 1868; *Герике Г. Е. Ф.* Введение в новозаветные книги Священного Писания / Перевод с немецкого под ред. архим. Михаила (Лузина) 1-я и 2-я половины.— М., 1869; *Reuss Ed.* Die Geschichte der Heiligen Schriften Neuen Testaments.— Braunschweig, 1864; *Eichhorn Ioh. Gottfr.* Einleitung in das Neue Testament. Bd. 1–5. Vols. 4.— Leipzig, 1804–1827; *Eiusdem.* Einleitung in das Alte Testament. T. 1–5. Vols. 5.— Göttingen, 1823–24; *De Wette Leberecht W. M.* Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel Alten und Neuen Testaments.— Berlin, 1822–26; *Eiusdem.* Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apocryphischen Bücher des Alte Testament.— Berlin, 1869; *Eiusdem.* Die Einleitung in die kanonischen Bücher des Neuen Testaments.— Berlin, 1860; *Ewald H.* Jahrbücher der biblischen Wissenschaft, von ersten Jahrbuche bis zum zwölften (erste Hälfte).— Göttingen, 1848–65; *Eiusdem.* Die drei ersten Evangelien übersetzt und erklärt. Göttingen, 1850; *Eiusdem.* Geschichte der Volk Israel. 4. Band.— Göttingen, 1864; *Eiusdem.* Das Sendschreiben an die Hebraer und Iakobus übersetzt und erklärt.— Göttingen. 1870; *Credner K. Aug.* Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften.—Halle, 1832–38. Власним оцінкам С. М. Сольського та інших його колег по КДА доробку представників різних шкіл західної біблієстики докладніше будуть присвячені наші наступні розвідки.

чений по *Ветхому Завету*. Гл. 1: *История науки по Ветхому Завету*» (1870 р.) та у першій частині «*Из лекций по Новому Завету*» (1877 р.). Сюди ж з необхідністю долучається історія засвоєння, збереження, відтворення та витлумачення біблійного тексту на вітчизняних теренах з часів Київської Русі знову-таки до середини XIX століття. Ця історія викладена у статтях: «*Употребление и изучение Библии в России*» (1868 р.), «*Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени*» (1869 р.), «*Острожская Библия в связи с целями и видами ея издателя*» (1884 р.), у надрукованій промові «*Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке*». Ця ж тема, у свою чергу, доволі органічно переростала у Сольського в тему «*Біблія у вітчизняному духовному та культурному просторі*». Яскравим прикладом цього, крім розділів у щойно згаданих працях, може слугувати опублікована промова «*О библейском миросозерцании в жизни древнерусского народа*» (1878 р.). Зазначимо, що цей тематичний напрям у цілому виконаний з використанням найрепрезентативніших на час написання російських наукових збірок першоджерел²².

Нарешті, найтісніше пов'язаний з попередньою темою четвертий напрям, який можна визначити як *проблеми біблійної ісагогіки*, тобто спеціальної бібліологічної дисципліни, предметом якої є побудова та виклад так званих вступів до вивчення Святого Письма в цілому, а також окремих біблійних книг. Цей тематичний напрям бібліологічних творів С. М. Сольського навряд чи поступається попередньому за масою (обсягом) створених текстів. А от за ступенем наукової заангажованості автора, за інтенсивністю ідейного й теоретичного пошуку та мірою оригінальності переважає усі згадані вище і є, як на нашу думку, головним у науково-богословській та публіцистичній творчості Сольського-біблеїста.

Розглядаючи його творчість у цілому, побачимо наскрізну лінію тематичної та ідейної наступності, починаючи з найпершої статті в «Трудах КДА». Цю наступність демонструють у даному випадку присвячені історії становлення концептуальних засад біблійної ісагогіки та побудови наукових посібників-«вступів» до вивчення Святого Письма великі фрагменти праць «*Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики*»²³, «*Обозрение трудов по изу-*

²² С. М. Сольський у статтях, присвячених вітчизняній історії збереження та тлумачення Святого Письма, систематично посилається, зокрема, на такі праці: Горский А., *Невострелов К.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки. – М., 1855–69; *Востоков А.* Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – СПб., 1842; *Буслав Ф.* Исторические очерки народной словесности и искусства. – Т. 1–2. – СПб., 1861; *Безсонов.* Калики Перехожие. Сборник стихов и исследование. – Ч. 1, вып. 1–3; Ч. 2, вып. 4–6. – СПб., 1861–1864; а також на описи монастирських бібліотек та дослідження слов'янських біблійних рукописів, уміщені в «*Известиях Императорской Академии наук*», «*Чтениях в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*».

²³ Труды КДА. – 1866, № 10. – С. 157, 169–175; № 11. – С. 327, 334–335; № 12. – С. 470–473, 478–481, 486, 488–494, 499, 500–501, 502–505.

чению Библии в России с XV века до настоящего времени»²⁴, «Из чтений по Ветхому Завету. Гл. 1: История науки по Ветхому Завету»²⁵. Далі особливо відзначимо фрагменти праці «Из лекций по Новому Завету»²⁶, де Сольський запропонував, обґрунтував та спробував зреалізувати власну версію бібліологічного «вступу» (хоча і не завершив цієї праці, про що шкодували сучасники²⁷). Це також фрагменти бібліографічних нотаток Сольського, присвячені аналогічним спробам своїх сучасників. Зокрема, варто назвати аналіз навчальних програм з викладання Святого Письма для православних духовних семінарій²⁸ у рецензії на посібники для читання книг Старого Завіту Харисима Орди та оцінку посібника Олександра Іванова до пояснювального читання Четвероевангелія та книги Діянь Апостольських як такого, що наближається до статусу «науково-екзегетичних наукових посібників»²⁹. Заголовною ж працею цього тематичного напрямку і, як видається, текстом, що репрезентував та підсумовував ідейну й концептуальну еволюцію автора у цій галузі бібліологічних досліджень, є одна з його пізніх робіт – «Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время?» (1887 р.).

Питання про те, що визначало зацікавленість С. М. Сольського у цій темі, на нашу думку, яскраво відображає згадувану вище специфіку ідейно-теоретичного контексту та соціального статусу вченого: з одного боку, православного академічного (читай: офіційного) богослова, викладача вищого духовно-навчального закладу, державного службовця, чиновника одного з найвищих рангів за ідеологічним відомством³⁰, а з іншого – освіченого професіонала, який був добре поінформований з європейських книжних джерел свого фаху – як старих, так і сучасних³¹.

Тож теоретичні зацікавлення біблеїста та розставлені ним концептуальні акценти у розкритті саме цієї теми – теми біблійної ісагогіки як науково-богословської дисципліни – та побудови вступних навчальних посібників для вивчення біблійних книг

²⁴ Православное обозрение. – 1869, № 4. – С. 568–577; № 6. – С. 799–800, 814, 818–820, 821–822.

²⁵ Труды КДА. – 1870, № 9. – С. 590–592, 593–601.

²⁶ Там само – 1877, № 8. – С. 244, 246, 248–255.

²⁷ Богдашевский Д. И. Учено-литературная деятельность. – С. 671.

²⁸ Труды КДА – 1871, № 8. – С. 431–434.

²⁹ Там само – 1886, № 12. – С. 713–724.

³⁰ С. М. Сольський закінчив кар'єру дійсним статським радником (див.: *Титов Ф. Стефан Михайлович Сольський* – С. 629) – чиновником 4-го класу; цей чин давав право на спадкове дворянство.

³¹ Особливо якщо зіставляти із теперішнім рівнем доступу професури наших вищих навчальних закладів до новітньої закордонної літератури з будь-якого фаху – особливо з тієї ж біблеїстики. Мені вже доводилося наводити дані, що свідчать про непорівнянність тодішнього і теперішнього стану у цьому питанні: *Головащенко С. І. Біблеїстична проблематика в Академії у 1861–1914 рр.* – С. 58.

якнайбільше визначалися домінуванням апологетичних і морально-дидактичних завдань та відповідних світоглядних, методологічних і методичних вимог. Проте і потреба пошуку шляхів покращення методичного забезпечення викладання бібліології, і потреба утвердження офіційно-православних світоглядних й ідеологічних засад задовольнялися тут доволі своєрідно, враховуючи об'єктивну неминучість ідейної та теоретичної взаємодії із цілою низкою західноєвропейських³² біблеїстичних шкіл і традицій. Як саме це відбувалося? Спробуємо проаналізувати основні ідеї та концептуальні твердження в бібліологічних ісагогічних вступях, що містяться у назованих вище працях.

Стефан Сольський писав про «нестачу наукового посібника, який викладав би у цілісному систематичному вигляді відомості, що стосуються зовнішнього боку книг Святого Письма та їхнього внутрішнього змісту»³³ як про істотний недолік сучасної йому вітчизняної бібліологічної літератури. Десятиліттям пізніше він мав усі підстави стверджувати, що:

...ми ще маємо такого наукового вступу, який у систематичному вигляді оглядав би усі книги Старого й Нового Завіту та давав би наукові відповіді на запитання, поставлені з точки зору негативних поглядів на їхнє походження, склад, їхнє значення для християнського релігійного віровчення³⁴.

Основними недоліками тодішніх посібників Сольський вважав: із зовнішнього боку – надмірно популярний виклад загальновідомих відомостей про біблійні книги без критичної перевірки тих запитань та заперечень, що були висунуті на спростування цих відомостей наукою, а з внутрішнього – механічний виклад змісту самих книг, без розкриття внутрішнього зв'язку, єдності думки та мети різних розділів з їхнього складу³⁵. Тож, досліджуючи історію біблійної ісагогіки та екзегетики й викладаючи відомості про книги Святого Письма, вчений усвідомлював потребу в такому вступі до біблійних книг, «який з критичним викладом відомостей, що до них стосуються, поєднував би цілісний та систематичний огляд їхнього змісту, який у своїх остаточних висновках давав би виразні відповіді на ті запитання, які поставлені сучасною наукою...»³⁶

Історичні дослідження долі біблійних книг у християнській церкві та загалом історичний підхід до справи, на думку Сольського, є надзвичайно важливими для визначення предмету та завдань науки про бібліологічні вступи. Зокрема, він писав:

³² У Сольського – переважно німецьких, як засвідчує бібліографія його праць.

³³ *Сольський С.* Из лекций по Новому Завету. – С. 244.

³⁴ *Его же.* Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? // Труды КДА – 1887, №3. – С. 358.

³⁵ *Его же.* Из лекций по Новому Завету. – С. 246.

³⁶ Там само.

Слід визнати, що предметом вступу до книг Святого Письма дійсно повинні бути ті дані, на ґрунті яких віддається останнім така висока шана віруючою Церквою... порівняно з іншими релігійними писемними пам'ятками [...] Але критична перевірка та оцінка цих даних та складання остаточного висновку про них мають бути здійснені після безстороннього обговорення всіх фактів, що слугували за основу [...] Такими даними слугують давньохристиянські перекази насамперед стосовно походження біблійних книг від відомих богонатхненних мужів та письменників..., потім виокремлення їх з-поміж неспоріднених їм за духом писань та включення в єдиний священний кодекс; далі уважне збереження їх від ушкодження і, нарешті, вартість їхнього внутрішнього змісту. Таким чином, предмет вступу [...] повинні скласти: критичний огляд історії їх походження, їхнє зібрання в один священний кодекс, їхнє збереження від ушкодження та огляд їхнього внутрішнього змісту³⁷.

Провідною ідеєю розбудови біблійної ісагогіки та викладання вступів до біблійних книг має бути, як вважав учений, питання, «чи дійсно біблійні книги як за своїм походженням, так і за історією зібрання та збереження відповідають тому високому призначенню, яке надала їм давня християнська Церква – бути разом із церковним Переданням істинним джерелом як для віровчення, так і для практичної діяльності в усі часи...»³⁸

Уже тут варто передусім наголосити, що ця ідейна та методологічна позиція була чітко зумовлена контекстуально. Пафос (а Сольський подеколи схильний до патетичних висловів) повернення церковного Передання до бібліологічної науки саме як *історичного джерела*, розуміння історичної критики Біблії як (у кінцевому підсумку) зняття апологетичного обґрунтування свідчень церковної традиції³⁹ були для Сольського не тільки демонстрацією вірності православної богословській ортодоксії, а й актуальною на той час відповіддю на відому раціоналістичну трансформацію європейської біблеїстики, досить докладно проаналізовану автором у його ранніх працях та підсумовану в статті «*Каков может быть состав научных введений...?*»

Внаслідок цієї трансформації, започаткованої з середини XVIII ст. й згодом явленої через «нові, з новими відтінками раціоналістичні напрями в бібліологічній науці»⁴⁰, Священні біблійні книги, за висловом Сольського, «перетворювали на звичайну збірку найкращих витворів релігійного письменства»⁴¹; біблійні тексти почали

³⁷ Сольский С. Из лекций по Новому Завету.— С. 248–249.

³⁸ Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений.— С. 376.

³⁹ «Більшість з них [бібліологічних питань – С. Г.] повинні вирішуватися на ґрунті історичному, але не в сенсі [...] докладного історико-критичного дослідження біблійних книг як історико-релігійних пам'яток, а в сенсі співпідпорядкованості їх з метою з'ясування правильності [розрядка моя – С. Г.] певного роду богословських положень стосовно біблійних книг» (Сольский С. Каков может быть состав научных введений.— С. 369).

⁴⁰ Там само.— С. 359.

⁴¹ Там само.— С. 363.

розглядати «ані більше, ані менше як історичні пам'ятки релігійної наснаги», і до їх аналізу був застосований метод «той самий, який звичайно застосовують до стародавніх літературних пам'яток». Відповідно, структура вступних посібників, уміщуючи різноманітні відомості з історії, літератури, археології та інших інших наук, шукала «зв'язку для різнорідних складових частин... в одному історичному елементі, ...ігноруючи всі інші церковні уявлення про священні книги...»⁴². В результаті наука про біблійні книги стала історичною, викликала жваве зацікавлення, але при цьому вона увійшла до розряду історико-літературних дисциплін, втрапивши «межу, що відокремлює бібліологічну писемність від літературно-релігійної, а біблійні книги в ній трактуються як звичайні твори, що відрізняються від інших хіба що релігійним характером та змістом...»⁴³. Як наголошує Сольський, бібліологічні вступи тим самим втратили богословський характер⁴⁴.

Друге наше зауваження стосується важливого як в ідейному, так і в методологічному сенсі твердження С. М. Сольського:

Побоювання, що критичне вивчення книг Святого Письма може бути здійснене лише на шкоду знайомству з їхньою позитивною стороною, навряд чи є обґрунтованим. Свідоме засвоєння їхньої позитивної сторони може досягатися лише за умов ґрунтовного наукового аналізу існуючих негативних критичних поглядів на неї⁴⁵.

Ця думка, як видається, є знаковою для цілого етапу розвитку православної духовно-академічної біблеїстики другої половини XIX ст. та для цілого покоління вчених і богословів. Сольський став одним із тих у своєму колі та поколінні, хто в своїх працях покінчив із тенденцією замовчування міркувань західної, у тому числі так званої негативної, критики. Тому апологетична позиція вченого, свідомо спрямована в цілому на побудову «живого і надійного оплоту проти поширення у суспільстві західних раціоналістичних поглядів на Біблію та її вчення»⁴⁶, водночас являла собою і зародки позитивної з наукового погляду програми, яка в майбутньому спричиниться до визнання православною біблеїстикою принципів «нової ісагогіки».

Нарешті, перейдімо до розгляду низки позитивних тверджень, що їх у різних працях пропонував С. М. Сольський щодо практичної побудови бібліологічних вступів як навчальних та наукових посібників. Оскільки священні книги цілковито відрізняються за своїм характером від творів звичайної писемності, то вступ до них, за переконанням ученого, не може бути ані складовою

⁴² Там само.— С. 365.

⁴³ Там само.— С. 366.

⁴⁴ Там само.— С. 372.

⁴⁵ Там само.— С. 360–361.

⁴⁶ Там само.— С. 361.

частиною всесвітньої літератури, ані критичною історією біблійної писемності. Відтак у виокремленні в особливу частину вступу огляду змісту священних книг основним принципом, який поєднує відомості про новозавітні тексти, має бути принцип не лише історичний, а й історико-догматичний⁴⁷. Своїй ідеї відповідатиме такий вступ до вивчення біблійних книг, який:

...поставить своїм завданням 1) критично перевіряти встановлені сучасною негативною критикою упереджені погляди на походження, зібрання, збереження та значення біблійних книг у давній християнській Церкві та 2) не ігноруючи висновків негативної критики стосовно кожної біблійної книги зокрема, але критично перевіряючи їх на підставі даних самої книги та церковного Передання, прагнутиме до об'єктивного викладу відповідного про неї уявлення в душі давньої християнської Церкви...⁴⁸

Щодо структури ісагогічного бібліологічного вступу, можемо спостерігати варіативність і навіть еволюцію поглядів Сольського. Так, у лекціях з Нового Завіту він, наприклад, пропонував поділяти виклад на чотири частини:

- історичний аналіз походження біблійних книг, зокрема, їх авторства та умов написання;
- критичний розбір даних про богонатхненність цих книг та укладання їх у єдиний священний кодекс – канон;
- огляд історії збереження тексту та історія стародавніх перекладів;
- огляд змісту кожної окремої книги з відповідними висновками щодо її важливості та цінності для усталення до канону⁴⁹.

Тут важливим є те, що автор проектує, як особливу частину вступу, огляд змісту біблійних писань, і в цьому можна вбачати його беззаперечну оригінальність порівняно з традицією побудови бібліологічних вступів на Заході. У західних посібниках, як правило, збиралися та систематизувалися різноманітні матеріали, дотичні до книг Святого Письма, і вступи склалися з п'яти або шести розділів: історії походження священних книг, історії зібрання їх в одному складі, історії їхнього збереження, історії поширення, історії тлумачення; подекуди попередньо викладалася історія умов, що викликали до життя біблійні книги. Сольський, згадує вступи Г. Геріке, Ед. Рейсса та К. Кейля, побудовані за таким планом⁵⁰.

Структура, запропонована Сольським, є безпосереднім виявом його концепції. Презентація різноманітних відомостей про біблійні книги у західних вступях часто не поєднувалася із ознайомленням з їхнім внутрішнім змістом і не давала відповіді на релі-

⁴⁷ Сольский С. Из лекций по Новому Завету // Труды КДА.— 1877, № 8.— С. 252–253.

⁴⁸ Его же. Каков может быть состав научных введений.— С. 374–376.

⁴⁹ Его же. Из лекций по Новому Завету.— С. 250–251.

⁵⁰ Его же. Из чтений по Ветхому Завету // Труды КДА.— 1870, № 9.— С. 590.

пійно-догматичні запитання, з цим пов'язані⁵¹. Натомість в ісагогічних посібниках, запропонованих православним біблеїстом, головним був саме захист проти зазіхань негативної критики на «священну вартість» біблійних книг, що ґрунтувався на зовнішніх та внутрішніх доказах їхньої богонатхненності. Тож уже в лекціях зі Старого Завіту Сольський пропонував усі відомості, що традиційно виносилися до вступів, уміщувати у так званому загальному вступі, тоді як огляд внутрішнього змісту кожної книги на підставі історико-догматичного підходу — відносити до «спеціального вступу»⁵². Цікаво, що православний богослов не вагався запозичити цей структурний поділ у відомого представника «негативної критики»: вказуючи на пріоритет Де Ветте⁵³, він, очевидно, сподівався наповнити такий поділ новим, відповідним до власних поглядів, змістом.

Ця структура корелює зі структурою, запропонованою Сольським у лекціях з Нового Завіту: «загальний вступ» там обіймає три перші частини, а «спеціальний вступ» припадає на четверту. Щоправда, тут спостерігаємо суттєву зміну в оцінці відомостей про історію тлумачення біблійного тексту і навіть про історію перекладів. Так, у лекціях Сольський схильний не включати такі дані до вступів, оскільки, за його твердженням:

...історія екзегетики стосується вже вживання біблійної писемності, а не виявлення її суттєвих та характеристичних властивостей; навіть історія перекладів у тому вигляді, в якому викладають її деякі з західних укладачів ... включаючи сюди огляд давніх та нових перекладів аж до останнього часу, з описом їхнього морально-релігійного впливу на різні народності, вводить у науку розділ, який не має до неї безпосереднього стосунку...⁵⁴

Таке «витіснення» несуттєвих з огляду на власну концепцію відомостей є доволі промовистим.

Нарешті, найпізніше запропонована структура біблійологічного вступу⁵⁵ містить лише три частини: 1) критичний розгляд питання про походження священних книг та їхній зміст, зокрема розгляд заперечень негативної критики з метою утвердження церковного Передання; 2) критичний огляд історії біблійного канону; 3) критичний огляд історії тексту, або історії збереження священних книг. Формально можна було б говорити про відсутність кореляції з попередніми пропозиціями. Проте, коли згадаємо основну ідею Сольського щодо побудови біблійологічних вступів — захистити священність біблійних канонічних книг від заперечень раціоналістичної критики, застосовуючи для цього аналіз як зовнішніх

⁵¹ *Его же*. Из лекций по Новому Завету.— С. 252.

⁵² *Его же*. Из чтений по Ветхому Завету.— С. 591.

⁵³ *Его же*. Каков может быть состав научных введений.— С. 365.

⁵⁴ *Его же*. Из лекций по Новому Завету.— С. 250.

⁵⁵ *Его же*. Каков может быть состав научных введений.— С. 374–375.

чинників їх походження та збереження, так і внутрішніх свідчень, отриманих шляхом історико-догматичного аналізу змісту самого тексту, то побачимо, що й ця версія є конгеніальною стосовно попередніх. Адже і перший, і другий пункт цієї структури містить у собі принциповий для Сольського аналіз змісту тексту біблійних книг, хоча його й не винесено окремо, як у попередніх версіях.

Водночас дослідник допускав і повернення до поділу на «загальну» та «спеціальну» частину вступу, і відозміни в структурі цих частин – за умов принципового прагнення дати «свідому відповідь на порушені та поширювані раціоналізмом запитання й сумніви щодо походження та значення священного кодексу»⁵⁶.

Досвід визначення концептуальних засад важливого компонента бібліологічної науки та спроба практичної розбудови його структури, реалізовані у стінах Академії одним з найвидатніших її представників другої половини ХІХ ст., залишаються актуальними та цікавими не лише з історичної точки зору. Адже активна діяльність С. М. Сольського припадає на той, так би мовити, «осьовий час», коли більш як на століття вперед закладалася проблематика біблеїстики, формулювалися основні питання цієї науки, визначалися, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, відповідні школи та течії. Для православної біблеїстики це були перші спроби зіставити вірність власній догматичній і культурній традиції з необхідністю входження до ширшого, європейського та світового, духовно-інтелектуального простору, наслідком чого мала стати інституціоналізація структурованої та повнофункціональної галузі досліджень, здатної розвиватися у богословському та науково-критичному аспектах.

Суб'єктивно ж не лише академічна актуальність праці С. М. Сольського та його колег пов'язана з прикрим досвідом фактичного винищення біблеїстики на теренах України у ХХ ст. та стагнації, що триває і на початку століття теперішнього. Тож і практична нині відсутність добрих наукових посібників з вивчення Біблії, через яку читаємо відповідні нарікання Сольського понад столітньої давнини як сьогодні написані, і жалюгідний стан із забезпеченням давньою й новітною богословською та науковою літературою, де порівняння з КДА ХІХ ст. далеко не на нашу користь, спонукають нас до продовження праці з повернення бібліологічної спадщини Київської академії до наукового обігу та практичного застосування.

⁵⁶ Сольский С. Каков может быть состав научных введений.— С. 376.

Sergiy Golovashchenko

ON SOME ASPECTS OF STEPHEN SOLSKY'S BIBLIOLOGICAL HERITAGE: BIBLICAL ISAGOGIK

The attempt of Biblical studies significant component's conceptual identification, which was realized in the latter half of XIXth century by the prominent representative of Kyiv Academy's bibliological tradition is analyzed in this paper.

Віктор Козловський

МАРКЕЛІН ОЛЕСНИЦЬКИЙ ПРО ВИТОКИ І ПРИРОДУ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджено проект практичної філософії, запропонований М. О. Олесницьким — професором Київської духовної академії. Розглянуто основні концепти, які аналізує Олесницький, а також їх зв'язок із провідними європейськими філософськими і етичними вченнями XIX ст.

Творчий доробок професора Київської духовної академії Маркеліна Олексійовича Олесницького (1848—1905) попри стійке і досить тривале забуття, привертає дедалі більшу увагу сучасних вітчизняних дослідників. І ця зацікавленість має вагомі підстави, бо цінність його наукових здобутків лежить не лише в площині минулого, а й має цілком сучасні конотації, що не втратили свого значення для фахівців, які хочуть по-справжньому з'ясувати витоки і розвиток вітчизняних філософських і богословських традицій, їх вплив на наше сьогодення.

Досягнення київського професора зосереджені в царині морального богослов'я, історії та теорії етики. Саме лекційні курси з цих дисциплін, а також монографічні дослідження з морального богослов'я, етичної, антропологічної і психологічної проблематики стали чи не найвагомим внеском Маркеліна Олесницького ускарбницю тогочасної вітчизняної духовно-академічної думки.

Щоправда, за життя київського вченого оцінка його внеску в моральне богослов'я і етику була досить неоднозначною і суперечливою, особливо щодо відповідності його досліджень засадам православної догматики. На оцю так звану невідповідність, чи